

EUGÈNE FLANDİN'İN GRAVÜRLERİNDE İSLAM DİNİ MİMARİSİ

Islamic Religious Architecture in the Engravings of Eugène Flandin

EOI: <http://eoi.citefactor.org/10.11243/ijhar.06.01.006>

Dilan ÇELİK

Orcid: 0000-0003-1549-5555 ♦ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi
Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi ♦ clkdilan@gmail.com

Doç. Dr. Eylem GÜZEL

Orcid: 0000-0002-6813-1766 ♦ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Öğretim Üyesi ♦ eguzel@bandirma.edu.tr

ARTICLE INFO

Submit Date : 30.01.2021
Firs Revision : 03.02.2021
Last Revision : 16.02.2021
Accept Data : 25.02.2021

Anahtar Kelimeler

Eugène Flandin, Gravür,
Oryantalizm, Dinî Mimari

Keywords

Eugène Flandin, Engraving,
Orientalism, Religious
Architecture

Reference

ÇELİK, D., GÜZEL, E (2021).
Eugène Flandin'in
Gravürlerinde İslam Dinî
Mimarisi. *Uluslararası İnsan ve
Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(1):
95-110.

Özet

Müslüman Doğu medeniyetinin en büyük temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu, kurulduğu dönemden itibaren Batılı sanatçıların ilgisini çekmiştir. Başlangıçta diplomat ve tüccarlarla Osmanlı topraklarına gelen sanatçı ve bilim adamlarının sayısı 18. ve 19. yüzyıllarda giderek artmıştır. 19. yüzyılda, Batılı sanatçılar arasında yer alan Fransız Oryentalist ressam Eugène Flandin, “Büyük Doğu Gezisi” olarak tanımladığı İran ve Mezopotamya seyahatleri sırasında Türkiye topraklarını üç farklı tarihte ziyaret etmiştir. Fransız elçiliğinin konuğu olarak başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmını gezen sanatçı, seyahat sırasında pek çok gravür gerçekleştirmiştir. Flandin'in gerçekleştirdiği bu gravürler, Doğu gezisinde yaptığı resimler ile birlikte L'Orient adıyla 1853-67 yılları arasında Paris'te basılıp yayınlanmıştır. Dört ciltten meydana gelen eserde yer alan kent gravürleri arasında en fazla resmedilen konuların başında İslam dinî mimarisi gelmektedir.

Bu çalışmada; Flandin'e ait olan gravürlerde, günümüz Türkiye toprakları içerisinde yer alan İslam dinî mimarisi yapılarının ele alınış biçimleri belgesel ve üslupsal açıdan irdelenecektir. Gravürlerde, kentlerin Müslüman kimliğini vurgulayan külliye, cami ve türbeler öne çıkan yapılar arasındadır. Sanatçının gerçekleştirdiği bu gravürlerden bazıları âdeta fotoğrafik bir doğrulukla yansıtılırken bazı çalışmaları ise dönemin Avrupa sanat ortamındaki akımlardan özellikle Romantizm ve ondan beslenen Oryantalizmden izler taşımaktadır.

Abstract

The Ottoman Empire, the largest representative of the Muslim Eastern civilization, has attracted the attention of Western artists since its establishment. In the beginning, the number of artists and scientists who came to the Ottoman lands with diplomats and merchants gradually increased in the eighteenth and nineteenth centuries. In the nineteenth century, the French orientalist painter Eugène Flandin, who was among the Western artists, visited the territory of Turkey on three different dates during his travels to Iran and Mesopotamia, which he described as a “Voyage en perse”. In this study, the etchings of Flandin will be examined

from a documentary and stylistic point of view in the ways of addressing the structures of Islamic Religious Architecture located in the territory of modern Turkey. In the engravings, social complex, mosques and shrines are among the prominent structures that

emphasize the Muslim identity of the cities. While some of these engravings made by the artist are reflected with almost photographic accuracy, some of his works bear traces of the European art scene of the

© 2021 The Author(s).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial-No Derivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium provided the original work is properly cited and is not altered, transformed, or built upon in any way.

period, especially Romanticism and Orientalism, which was fed by it.

1. Giriş

Gravür ve seyahatnameler, Osmanlı İmparatorluğu dönemi Türkiye'si için göz ardı edilemeyecek önemli kaynaklardır. Avrupalılar, imparatorluğun kuruluş döneminden itibaren çok çeşitli amaçlarla Osmanlı topraklarına gelmişler, gördükleri yerleri ve tanık oldukları olayları görsel olarak belgelemiş ve yazıya dökmüşlerdir. Doğu'daki Müslüman Türk imajının temsilcisi, 15. yüzyıldan itibaren, kalbi Anadolu olan, Osmanlı Devleti olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren Batılıların dikkatini çekmiş, dolayısıyla da yıkılışına kadar pek çok seyyah tarafından ziyaret edilen bir coğrafya olmuştur (Arslan Sevin, 2006: 29; Şahin, 2007: 10-14).

Başlangıçta sadece diplomat, din adamı ve tüccarın seyahat edebildiği Osmanlı coğrafyası, 18. ve 19. yüzyıllarda demir-çelik sanayi ve üretimine bağlı olarak gelişen buharlı gemiler ve tren seferleri sayesinde kolay ulaşılabilen bir yer olmuştur (Arslan Sevin, 2006: 16-17; Geçili, 2016: 23-24). Yapılan seyahatler sonrası İmparatorluğun sınırları içerisinde yer alan topraklar seyahatname ve gravürlere yansımışlardır. Osmanlı topraklarını gravürlerine konu edinen sanatçılardan en önemlilerinden biri Fransız Oryantalist ressam Jean Baptiste Eguène Napoléon Flandin'dir.

Jean Baptiste Eguène Napoléon Flandin, yaygın olarak bilinen adıyla Eguène Flandin, 15 Ağustos 1809 yılında İtalya'nın Napoli şehrinde doğmuş ve 29 Eylül 1889'da Tour'da ölmüştür.

Babası tarafından kısa süreli dayatılan askeri kariyerden sonra 25 yaşında asıl mesleği olan ressamlığa geri dönen sanatçının, kaynak yetersizliğinden dolayı, sanat kariyeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Flandin'in yazdığı ve içinde Paris ve İtalya gibi merkezlerin adının geçtiği bir mektupta konu hakkında: "İtalya'ya eski resim ustalarının eserlerini incelemek için seyahat ettim" sözleri yer almaktadır (Carrillon, 1996: 12).

Flandin'in sanat hayatında etkili olan ve üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri hiç kuşkusuz Doğu seyahatleridir. Fransız Hükümeti tarafından görevlendirilen sanatçı, farklı tarihlerde Doğu'ya seyahat etmiştir.

Gezgin sanatçının, Doğu seyahati sırasında gezdiği yerler arasında en fazla ilgilendiği topraklar Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası olmuştur. Flandin, 1839-57 yılları arasında gerçekleştirdiği Türkiye seyahatinde, başta İstanbul olmak üzere İzmir, Çanakkale, Bodrum, Trabzon, Sinop, Bayburt, Erzurum, Ağrı-Doğubayazıt, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin kentlerini görme fırsatı yakalamıştır. Flandin'in üç farklı tarihte ziyaret ettiği kentler ile ilgili gerçekleştirdiği gravürlerinin tamamı, L'Orient adlı dört ciltlik eserde yer almaktadır. Bu gravürlerin büyük bir bölümü, dönemin akımlarından biri olan Oryantalist anlayışıyla gerçekleştirilmiştir. Litografilerde, anıtların da yer aldığı manzara ve günlük yaşam konulu sahneleri görmek mümkündür.

Eserin ilk cildi 50 gravürden oluşmaktadır. Bu gravürlerden 45 tane görüntü İstanbul'a, 4 tanesi İzmir'e, 1 tanesi de Çanakkale'ye aittir. Flandin seyahat ettiği şehirlerle ilgili izlenimlerini esere şöyle aktarmıştır: "Boğazın insanı büyüleyen güzelliğinden Çanakkale, İzmir ve kıyılarına kadar uzanan gezilerim hayatımda çok önemli yer tutmuştur. Şunu rahatlıkla ifade edebilirim ki, adı geçen yerlerin gravürleri uzun süre kaldığım İran'daki çalışmalarımın çok daha titizlikle hazırlanmıştır." (Flandin, 2014: 13). Eserin ikinci cildinde, sanatçının Rodos seyahati sırasında kaydettiği Rodos şövalyelerinin tarihi ve eserleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Kitapta şövalyelerin Rodos, Kudüs, Mısır, Fransa, Türkiye gibi birçok ülkede bırakmış oldukları mimari eserler bir araya toplanmıştır. Türkiye ile ilgili bölümde yalnızca şövalyelerin kalesi olarak bilinen Bodrum Kalesi yer almaktadır.

Eserin üçüncü cildi, 1844'te Mezopotamya gezisi sırasında seyahat ettiği Beyrut, Musul, Halep gibi kentler ile Türkiye'nin güneydoğusundaki Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa şehirlerine ayrılmıştır; dördüncü ciltte ise Ermenistan, Azerbaycan, İran ve Anadolu seyahati yer

almaktadır. Eserde Türkiye ile ilgili bölümlerde; Sinop, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Ağrı-Doğubayazıt kentleri ile ilgili görüntüler mevcuttur (Flandin, 1853-67, C. I-II-III-IV).

2. Gravürlerde İslam Dinî Mimarisi

Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun büyük bir bölümünü gezen Flandin'in üzerinde önemle durduğu konuların başında dinî yapılar gelmektedir. Kentlerin Müslüman kimliğini vurgulayan külliye, cami ve türbeler gravürlerde göze çarpan yapılar arasındadır.

İslam mimarisinde önemli bir yer tutan külliye yapıları arasında İstanbul'da yer alan Eyüp Sultan, Zal Mahmut Paşa ve Şah Sultan Külliyesi sanatçının ilgisini çekerek gravürlerine konu olmuştur. Hem kent panoramalarında hem de tek yapı ölçeğinde resimlenen bu yapılar, genel olarak gündelik yaşam ile bir arada ve pitoreks bir atmosferde yansıtılmıştır.

Haliç kıyısında yer alan Eyüp Sultan Külliyesi'nin¹ manevi atmosferinden oldukça fazla etkilenen sanatçı bu yapıyı iki farklı gravürde resmetmiştir. "Eyüp İskelesi" adlı pitoreks Doğu atmosferine sahip litografide yapı, kalabalık ve hareketli bir günlük yaşama sahip iskelenin gerisinde gösterilmiş, Eyüp Sultan Külliyesi ve Camii ise ağaçlar ile gizlenmiştir (Res. 1). Cami, ayrıntıya girilmeden uzun ve ince minareleri ile vurgulanmıştır.

¹ Eyüp Sultan Camii ve etrafındaki medrese, aşhane imaret, hamam ve türbeden oluşan külliye, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinin hemen ardından yaptırılmıştır (Eyice,1995: 9-12). Külliye içinde yer alan Eyyub El Ensari Türbesi ve civarında devlet adamlarının özellikle de din âlimlerinin mezarlarının bulunduğu kabristan

Res. 1: *Eyüp İskelesi*
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, *L'Orient, C.I, Paris, 1853, Lev. 34.*
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin "Eyüp Sultan Camii" adlı çalışmada yapıyı bu kez biraz daha yakından resimlemiştir (Res. 2). Külliyenin (cami, türbe ve mezarlık) kompozisyona bütün halinde sığdırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eyüp İskelesi'nden bakılarak hazırlanan resmin merkezini cami oluşturmaktadır. Ön planda, mezarlık alanındaki şahideler ve merdivende oturan bir erkek figürü yer almakta, biraz daha geriye doğru, çevreye yayılmış farklı dönemlere ait mermerden mezar taşları görülmektedir. Mezarlıktaki basamaklarda oturan Doğulu insan figürünün, mezarlığı ziyarete geldiği anlaşılmaktadır. Pitoreks bir atmosfere sahip resimde Ebu Eyüp el Ensari Türbesi gösterilmiştir.

Res. 2: *Eyüp Sultan Camii*
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, *L'Orient, C.I, Paris, 1853, Lev. 35.*
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin'in, gravürlerine yansıyan diğer bir eser Zal Mahmut Paşa Külliyesi'dir². "Zali Paşa Camii- Eyüp Caddesi" adlı Romantik Doğu atmosferinin hâkim olduğu bu çalışma ahşap ve çıkmalı evleri ile sokaktaki gündelik yaşamdan bir kesit sunar (Res. 3). Külliyenin merkezini oluşturan cami detaya girilmeden verilmiştir; çınar ve selvi ağaçlarıyla gizlenmiş caminin sadece minaresi seçilmektedir. Külliyenin hemen bitişiğinde

sayesinde külliye, kutsal bir ziyaretgâhtır (İşli, 1995: 7-8; Derin, 2016: 178; Coşkun 2015: 547).

² Külliye, İstanbul'un Eyüp ilçesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Zal Mahmut Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; cami, çifte medrese, türbe ve çeşmeden meydana gelmektedir (Kuran, 1973: 65).

ve doğu yönünde yer alan şah Sultan Külliyesi³ de gravüre yansıtılmıştır. Külliyeinin bir parçası olan Barok etkili şah Sultan Türbesi; kurşun kaplı kubbesi ve dışbükey cepheleri ile resmin ana temasını oluşturmaktadır.

Res. 3: Zali Paşa Camii- Eyüp Caddesi
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I, Paris, 1853, Lev. 36.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

İslam mimarisinin en önemli temsilcisi olarak cami, Flandin'in gravürlerinde en fazla göze çarpan yapıdır. Camiler, uzun ince minareleri ile neredeyse bütün gravürlerde vurgulanmıştır. Sanatçının resimlerine yansıyan camilerin çoğu İstanbul'da bulunmaktadır. Aynı zamanda belge değerindeki bu gravürlerdeki yapıların çoğu panoramik kent görüntüleri içinde yer alır. Camilerin neredeyse tamamı gündelik yaşamın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların bazıları, ayrıca, tek yapı ölçeğinde de resimlenmiştir.

İstanbul'un önemli semtlerinden biri olan Üsküdar'da yer alan birçok cami Flandin'in gravürlerine konu olmuştur. Bu yapılar arasında Mihrimah Sultan Camii⁴, gezgin sanatçının birden fazla gravüründe vurgulanmıştır. Genel kent görünümünün arasında yer alan "Üsküdar İskelesi" adlı litografide yapı, kıyıda resmedilmiştir (Res.4).

Res. 4: Üsküdar İskelesi
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 41.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Kalabalık ve canlı bir günlük yaşam sahnesi içinde gösterilen caminin detaylı bir çalışması "Üsküdar Mihrimah Sultan Camii" adlı litografide yer almaktadır. Gravürde caminin kuzeybatı cephesi yansıtılmıştır (Res. 5). Aşap dükkânların gerisinde bulunan caminin revaklı son cemaat yerinin sağında, ağaçlar arasına gizlenmiş hünkâr kasrı dikkat çekmektedir. Denize nazır yansıtılan hünkâr kasrı kırma çatılıdır. Yapının önünde yer alan aşap dükkânlar arasında gerili ip üzerindeki çamaşırlar, aynı zamanda, günlük yaşamdan bir kesiti de sunmaktadır (Okçuoğlu, 2014: 133-34).

Res. 5: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C. I., Paris, 1853, Lev. 42.
Sanatçı: Eugène Flandin

³ Külliye, İstanbul'un Eyüp ilçesinde Zal Mahmud Paşa Camii'nin yanındadır. Türbe, sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve hazireden meydana gelen külliye III. Mustafa'nın kızı ve III. Selim'in ablası olan şah Sultan tarafından yaptırılmış ve H.1215 (1800) yılında

tamamlanmıştır. Mimarı İbrâhim Kâmil Ağa'dır (Parlak, 2010: 258)

⁴ Mihrimah Sultan Camii, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın kızı Mihrimah Sultan adına, Mimar Sinan tarafından 1548'de tamamlanmıştır (Aslanapa, 1993:257).

Gravürcü: Bertauts

Flandin'in gravürlerinde karşımıza çıkan camilerin çoğu sahil ve liman noktalarında yer alır. Romantik bir atmosferin hâkim olduğu bu gravürlerde yer alan camilerin, mimari kimliklerinden ziyade, çevresinde gelişen olaylar ön plandadır. Kalabalık ve canlı insan topluluğunun gündelik yaşamı ile ilgilenen sanatçının bu gravürlerinde yapılar, uzun ince minareleriyle, bir anlamda simgesel olarak vurgulanmıştır.

İstanbul'un hareketli kent dokusunu yansıtan en kalabalık ve canlı meydanlarından biri olan Tophane İskeleyi'nde yer alan Kılıç Ali Paşa Camii⁵ ile yakından ilgilenen sanatçı, "Tophane İskeleyi" adlı litografide, yapıyı etrafında gelişen gündelik yaşam sahnesi ile bütünleştirerek yansıtmıştır. Yine Romantik Doğu atmosferinin hâkim olduğu resimde yer alan caminin göğe yükselen ince minaresi seçilmektedir (Res. 6).

Res. 6: Tophane İskeleyi
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, Paris, Cl., 1853, Lev. 12.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Yapı ile ilgili daha ayrıntılı bir görüntü "Kılıç Ali Paşa Camii" adlı litografide yer almaktadır (Res.7). Hareketli bir günlük yaşamın merkezinde yer alan cami, kompozisyonun ana unsurudur. Resimdeki en ilgi çekici detay ise İstanbul'da görsel belgelerle tespit edilebilen en erken tarihli muhdes kasrını yansıtmıştır. Flandin'in resminde, Melling gibi diğer Batılı gezgin sanatçıların çalışmalarından farklı olarak,

eli böğründelerle taşınan çıkma bölüm görülmez; Flandin, baş pencereleri kullanmamış, cepheyi kaplayan pencereleri saçak seviyesine kadar uzatmıştır. Sanatçı, muhtemelen, 19. yüzyılda, kasrın cephe tasarımındaki değişimin ikinci evresini yansıtmıştır (Çelik, 2019: 59; Okçuoğlu, 2014: 137-8).

Res. 7: Kılıç Ali Paşa Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 13.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin, diğer bir çalışması olan "Üsküdar'da Sultan Selim Camii" adlı litografide, ihtişamından oldukça etkilendiği Üsküdar'da Harem sırtlarındaki Sultan Selim Camii'ni⁶ resimlemiştir (Res. 8). Gravürde yapı geniş bir arazi üzerine kurulan kâgir kışla ile birlikte bir bütün olarak yansıtılmıştır. Ön planda kırma çatılı inşa edilen 1846 tarihli Tahir Efendi Camii görülmektedir. Caminin deniz tarafında, bahçe kapısının üzerinden sokağa taşan ahşap çıkmalı bir yapının varlığı dikkat çekmektedir. Günümüzde yapı, varlığını, aynı birimin pencere oranları değiştirilmiş ve cepheleri sıvanmış olarak devam ettirmektedir. Aslına uygun resmedilmeyen caminin sivriltilmiş soğan biçimli yarım kubbeleri ile birlikte kuzeyinde yer alan köşk biçimindeki hünkâr mahfilinin üst örtüsü dikkat çekmektedir. Caminin oranları, cephe düzeni ve üst örtü sistemi

⁵ Mimar Sinan'ın son eseri olan ve Kılıç Ali Paşa Külliyesi içinde yer alan cami, avlusundaki tarih kitabelerine göre 1580 yılında yapılmıştır. Caminin banisi on altı yıl Osmanlı devletinin donanmasını yöneten Kaptan-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa (Uluç Ali)'dir (Özsaygıner, 1989: 16).

⁶ Sultan III. Selim tarafından 1802-5 yaptırılan cami, Harem sırtlarında Marmara ve Haliç'e hâkim bir tepe üzerinde yer alır. Yapı, mimarî bakımından, Batılılaşma Dönemi Barok üslubun karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Kuban, 1954: 33; Ramazanoğlu, 2003: 193)

gerçeğinden farklı bir şekilde aktarılmıştır (Ramazanoğlu, 2003: 193-203).

Res. 8: Üsküdar 'da Sultan Selim Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 44.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin, oryantalist anlayışta gerçekleştirdiği gravürlerde yansıttığı camilerin çoğunun mimari form ve ayrıntılarını değiştirerek, orijinal görüntüsünden uzaklaştırmıştır. Bu amaçla zaman zaman abartılı eklemeler yapmaktan kaçınmamıştır (Güzel, 2010: 102). Bu resimlerden biri "Altın Boynuz'un Girişi" adlı çalışmasıdır (Res.9). Litografide, eşsiz İstanbul manzarası sisler içinde yansıtılmıştır. Sol kısımda, sanatçının Müslüman şehri olarak tanımladığı Tarihi Yarımada ile birlikte Haliç'in girişi sislerle kaplıdır. Sağ kısımda ise Galata ile başlayıp tepede Pera ile sona eren sırtlara yerleşmiş Avrupa şehri resmedilmiştir. Sahil boyunca Tersane binaları, Osmanlı bayrağının dalgalandığı büyük bir kulesi bulunan bir batarya ile Nusretiye Camii'nin⁷ panoramik görüntüsü yer almaktadır. Oryantalist bir anlayışla resmedilen cami, orijinal görüntüsünden epey uzaktır ve önünde yer alan ahşap kulenin mimari formları abartılarak verilmiştir (Arslan, 1992: 206).

Res. 9: Altın Boynuz'un Girişi
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 10.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Nusretiye Camii, "Tophane'de Sultan Mahmut (Nusretiye) Camii" adlı gravürde daha ayrıntılı olarak gösterilmiştir (Res. 10). Tophane semtine denizden bakılarak çizilen resimde Tophane sahili ve kayıklar dikkat çekmektedir. (Gürçağlar, 1996: 26). Aslına uygun olarak görüntülenmeyen cami daha küçük, minareleri de olduğundan daha incedir. Yine, orijinal formundan uzak bir görüntüdeki Tophane Saat Kulesi abartılı süslemeler ile dikkat çekmektedir. Kulenin tepesi, beyaz bir hilal ve yıldız bulunan çok büyük bir [kırmızı] sancak direği ile sonlanmıştır (Yıldırım, 2008c: 259; Arslan Sevin, 2006: 152).

Flandin'in Oryantalist anlayışla ele aldığı başka bir çalışması "Şehzade Camii" adlı litografidir. İstanbul'daki Mimar Sinan tarafından tasarlanan ilk selâtin külliyesi içinde alan Şehzade Camii⁸, Direklerarası'ndan bakılarak, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi Sebil ve Çeşmesi ile bir arada resmedilmiştir (Res. 11).

⁷ 19. yüzyıl Osmanlı selâtin camilerinden olan Nusretiye Camii, Sultan II. Mahmut tarafından 1823-1826 tarihlerinde Tophane semtinde inşa ettirilmiştir (Kuban, 1954: 33).

⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın, Manisa sancağında vali iken 1543 yılında vefat eden oğlu Mehmet adına 1543-

1548 yılları arasında yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın tasarladığı ilk selâtin külliyesi içinde yer alan yapı, Türk mimarisinin ana mekân tasarımı olan kubbeli mekânı yeni yollarıyla yorumlayarak oluşturmuş ilk anıtsal camisidir (Ögel, 1988: 564; Orman, 2010: 483).

Res. 10: Tophane'de Sultan Mahmut (Nusretiye) Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I.,
Paris, 1853, Lev. 11.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Gravürde, çeşmenin gerisinden gösterilen yapının oranlarının tamamen değiştirildiği anlaşılmaktadır (Arslan, 1992: 164). Çeşme ve sebile bitişik olan hazire duvarının pencereci bir bölümü gravüre aktarılmıştır. Solda dövme demir bir kafesle çevrelenmiş bir türbe görülmektedir. Bu yapının Osman Baba Türbesi'ni temsil ettiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2008a: 236-239). Resimde karşımıza çıkan bir diğeri yapı Rüstem Paşa Türbesi'dir⁹. Mimari yapılar ile kalabalık insan topluluklarının bir arada yansıtıldığı gravürün bütününe romantik bir hava hâkimdir.

Res. 11: Şehzâde Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I.,
Paris, 1853, Lev. 23.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

İstanbul'un Bayezid semtinde bulunan Sultan Beyazıt Camii¹⁰ ile yakından ilgilenecek gravürlerine konu eden sanatçının gerçekleştirdiği "Sultan Beyazıt Camii'nin İç Avlusu" adlı litografide yapının avlusu yansıtılmıştır (Res. 12). Detaylı ve titiz bir biçimde resimlenen caminin iç avlusu ve burada kullanılan devşirme malzemeye vurgu yapılmıştır. Mimari öğeler ile gökyüzünde uçan kuşlar, ağaç ve insan kalabalığının bir arada resmedildiği gravüre Romantik bir atmosfer hâkimdir.

Res. 12: Sultan Beyazıt Camii'nin İç Avlusu
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I.,
Paris, 1853, Lev. 29.

⁹ Rüstem Paşa Türbesi, Şehzade Camii'nin avlusunda bulunan beş türbeden biridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa'ya ait olan türbe 1555 yılında edilmiştir (Orman, 2010: 438).

¹⁰ İstanbul'un merkezi bir noktasında, şehrin Bizans devrindeki en büyük meydanı olan Forum

Theodosiacum veya Forum Tauri'nin bir köşesinde bulunan Beyazıt Camii, Sultan II. Bayezid tarafından 1501-1505 yılları arasında inşa ettirilmiştir (Eyice, 1992: 45-49).

Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Kentin silüetini oluşturan camiler, Flandin'in gravürlerinde bütün görkemiyle gözler önüne serilmiştir. Bu camiler arasında en fazla işleneni Süleymaniye Camii'dir¹¹. Sanatçının, Haliç'e hâkim bir tepe üzerinde yer alan, heybeti ve ihtişamından oldukça etkilendiği Süleymaniye Camii ile ilgili hem genel hem de tek yapı ölçeğinde birçok litografisi mevcuttur. Genel kent görüntüleri içinde yer alan "Galata'dan Köprüye Giriş" adlı çalışmada vurgulanan eser, Galata Köprüsü'ne tepeden bakmaktadır (Res.13).

Res. 13: Galata'dan Köprüye Giriş
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 20.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Yapının detaylı görüntüsü "Süleymaniye Camii" adlı litografide yer almaktadır. Gravürde, caminin dış avlusunun deniz ve kara tarafındaki cepheleri aktarılmıştır. Caminin ana kubbesinin yanında yer alan payandaların boyutları dikkat çekicidir (Res. 14). Giriş kısmı iki katlı ve revaklı olan yapının minareleri özgün yerlerinden kaydırılarak gösterilmiştir. Romantik Doğu atmosferinde yansıtılan resimde cami ve avlu, hareketli ve dar bir sokak ile bir aradadır (Yıldırım, 2008b: 30-231).

Res. 14: Süleymaniye Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 31.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Caminin görüldüğü diğer bir çalışma, "Sultan Süleyman ve Hürrem'in Türbeleri" adlı litografidir (Res. 15). Süleymaniye Külliyesi içinde bulunan türbelerin yer aldığı litografide cami, türbe ve sokak görüntüsünün tek bir kompozisyona sığdırıldığı görülmektedir. Pitoresk anlayıştaki resimde, caminin güney cephesi gösterilmiştir. Koca çınar ağacıyla gizlenmeye çalışılan dilimli kubbesi ve üç şerefeli minareleri de gravürde yerlerini bulmuştur.

Res. 15: Sultan Süleyman ve Hürrem'in Türbeleri
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 32.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin'in gravürlerine konu olan İstanbul'un anıtsal camilerden bir diğeri Sultan Ahmet Camii'dir¹². Sanatçı, caminin

¹¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Külliyesi içinde bulunan caminin inşaatı 1551 yılında başlatılmış ve 1557 yılında tamamlanmıştır (Mülayim, 2010: 114-16).

¹² Aynı adla anılan külliye'nin bir parçası olan cami, 1609-1617 yılları arasında Osmanlı Padişahı I. Ahmet

tarafından, Suriçi Hipodrom Meydanı'nda, dönemin baş mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır. İstanbul'un altı minareli olma özelliğini taşıyan tek yapısının inşası yedi yıl sürmüştür (Aslanapa, 2004: 376).

birden fazla görüntüsünü çalışmıştır. “Sahildeki Surlar ve Deniz Feneri” adlı panoramik çalışmada, yapı güney cepheden yansıtılmıştır. Gravürde cami, bütün heybeti ile Bukeleon Sarayı’na tepeden bakmaktadır. (Res. 16).

Res. 16: Sahildeki Surlar ve Deniz Feneri
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 27.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Yapının detaylı biçimde resmedildiği “Hipodromdaki Sultan Ahmet Camii” adlı litografide cami, Hipodrom ve çevresindeki yapılar ile bir arada verilmiştir (Res.17). Caminin iki şerefeli altı minaresi ve sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş kubbesi dışında kalan bölümleri yoğun ağaçlarla çevrilmiştir ve her iki yanında boyutları eşit olmayan iki türbe görülmektedir. Gravürde Sultanahmet Camii; Dikilitaş, Örne Sütun ve atlarıyla gezinen ve yürüyen insanlar ile bütünleşmiştir (Bülbul, 2016: 144-145).

Res. 17: Hipodrom'daki Sultan Ahmet Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, , C.I., Paris, 1853, Lev. 25.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin’in gravürlerine konu olan bir diğer anıtsal yapı, Türk Şehri olarak tasvir ettiği Tarihi Yarımada içinde yer alan Yeni Cami’dir¹³. “Suriçi İstanbul’un Görünüşü” adlı litografide, caminin tüm ihtişamıyla iskeleye hâkim konumu vurgulanmıştır. Cami, iskele ve çıkmalı ahşap evlerin gerisinde resmedilmiştir (Res. 18). Ayrıca şehrin silüetini oluşturan birçok caminin uzun, ince minareleriyle bütünleştirilerek kentin Müslüman kimliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Res. 18: Suriçi İstanbul’un Görünüşü
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, , C.I., Paris, 1853, Lev. 18.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Caminin detaylı olarak resmedildiği “Yeni Camii” adlı gravürde yapı güney cepheden gösterilmiştir (Res. 19). Caminin ana kubbesi dört yönde kubbelerle yanlara doğru genişletilmiştir. Köşelerde oluşan kare birimlerin üzerleri küçük kubbelerle örtülmüştür. Caminin ön cephesinde ana mekâna girişi sağlayan dikdörtgen planlı, renkli mermerden yapılmış kemerlerin taşıdığı iki katlı revaklar ve ana mekâna girişi sağlayan kapısı görülmektedir. Avlu duvarına bitişik inşa edilmiş muvakkithanesinin bir kısmı ile üç mekânlı bir tasarıma sahip olan giriş holü de gösterilmiştir. Ana mekâna açılan giriş holü, dikdörtgen planlı ve dışarıdan yayvan bir soğan kubbe ile örtülüdür (Bilecik, 2010: 45, Çobanoğlu, 2013: 439).

¹³ Eminönü’nde liman ve ticaret bölgelerinin önünde yer alan cami, aynı adla anılan bir külliye içinde yer almaktadır. Yapımına 1598 yılında Mimar Davud Ağa tarafından başlanılan külliye içindeki cami,

30 Ekim 1665 tarihinde kalınan cuma namazı ile ibadete açılmıştır (Aslanapa, 2004: 452; Çobanoğlu, 2013: 439).

Res. 19: Yeni Cami
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 22
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

İstanbul dışında Anadolu'nun pek çok kentinin yansıtıldığı genel görüntülerde yer alan camiler, tıpkı İstanbul camileri gibi kentlerin silüetlerini oluşturmaktadır. Sanatçının İzmir'den gerçekleştirdiği "Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş" adlı litografisinde, kentin Müslüman kimliğini vurgulayan 1597-1598 tarihli Hisar Camii, 1636 civarında yaptırılan Şadırvan Camii ve 1929'da ortadan kalkan Fazıl Ahmet Paşa gösterilmiştir (Güzel, 2010: 342) (Res. 20).

Res. 20: İzmir, Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris, 1853, Lev. 47.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin'in İstanbul dışında kalan Anadolu kentlerini gösteren gravürleri arasında detaylı resmedilen camiler,

İstanbul'dakilere oranla daha azdır. Gravürlerde, bu kentlerin her birine ait birer cami yer almaktadır. Camiler, tıpkı İstanbul camilerinde olduğu gibi gündelik yaşamın bir parçası olarak gösterilmiştir. Örneğin "İzmir'de Şadırvan Camii" (Res. 21) adlı litografide¹⁴, oldukça canlı ve kalabalık insan topluluklarının gündelik yaşam sahneleri ile birlikte aktarılmıştır. Sanatçı bu gravüründe caminin anıtsallığını vurgulamıştır.

Res. 21: İzmir'de Şadırvan Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.I., Paris 1853, Lev. 49.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin, Trabzon seyahatinde, kentte bulunan camiler ile ilgilenmiştir. Bunlar arasında özellikle 1529 tarihli İskender Paşa Camii¹⁵ resimlerine konu olmuştur. Farklı dönemlerde çeşitli onarımlar geçirerek günümüzdeki görüntüsüne kavuşan caminin yansıtıldığı "İskender Paşa Camii" adlı litografide, yapının orijinali tek kubbeli olan harim mekânının önünde kırma kiremit çatılı bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Res. 23). Girişin sağında, cami beden duvarı ile son cemaat mahalli duvarının birleştiği noktada, taş-tuğla almasıç örgülü gövdesi ile tek şerefeli bir minare yükselmektedir. Her iki ucu da duvarlarla kapalı olduğu anlaşılan son cemaat revakı bulunmaktadır (Tuluk, 2007: 13) (Res. 22).

¹⁴ Eski İç Liman kıyısında yer alan caminin kesin inşa tarihi belli değildir. Yapı hakkında en eski bilgiler Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'ye aittir. Banisinin kesin olarak bilinmediği cami, Evliya Çelebi'ye göre 1636'da inşa edilmeye başlanmıştır. Cami, birçok deprem ve yangın sonucu yeniden inşa edilmiş ve onarılmıştır (Aktepe, 2003: 86-87; Kuyulu, 1998: 64).

¹⁵ Cami, vezirlik rütbesi almış ilk Osmanlı devlet adamlarından olan Trabzon valisi İskender Paşa tarafından 1529'da yaptırılmıştır. Yapının muhtemel özgün biçimlenmesi dört duvar üzerine tek kubbeli tiptedir. Kare planlı ve kubbeli caminin planı İznik Yeşil Cami planına benzetilmiştir (Tuluk, 2007: 13; Açıç, 2017: 276-278).

Res. 22: Trabzon- İşkender Paşa Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient, C.IV.,
Paris, 1853-67, Lev.10.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Gezgin sanatçının, 19. yüzyıl ortalarına doğru Mezopotamya seyahati sırasında uğradığı Şanlıurfa şehri ile ilgili gerçekleştirdiği tek çalışması "Urfa'da Bir Camii" adlı litografidir (Res. 23). Balıklıgöl ve Rızvaniye Camii¹⁶'nin yer aldığı litografide, yapının güney cephesi görölmektedir. Cami ile ilgili olarak sanatçı řu bilgileri vermektedir: "Şehir duvarlarının içinde yer alan yapıların neredeyse tamamı harabe durumdadır. Ancak içlerinde sadece bir cami sağlam bir vaziyette ayaktadır. Bu yapı, Arapların kıymetli bir eseridir. Caminin altından kutsal bir su çeşmeyi besliyor. Oradaki balıklar çok kutsal kabul ediliyor. Bu yüzden balıkları almaya çalışan insanlar cezalandırılıyor" (Flandin, 1853-67: 11).

Belgesel nitelik taşıyan gravürden, camiye ait soğan tipi kubbeler ve mihrap duvarı üzerindeki üçgen alınlık nedeniyle, caminin önemli bir değişim geçirdiği anlaşılmaktadır. Caminin doğu tarafındaki hücrelerin göle bakan cephesinde görölen köşk bugün yerinde yoktur (Memiş, 1997: 343-344). Gölün kenarındaki külliye, üstleri taçlandırılmış kemerlerle birbirine bağlanarak, cami ile medrese bütünleşmiştir. Yapının batısındaki medreseye bitişik bir konut yer almaktadır. Muhtemelen bir müderrise ait olan ve düz damlı, iki katlı, cumbalı ve taş malzemeyle

inşa edilen konutun altlı-üstlü üç sıra halinde düzenlenmiş pencereleri, düşey dikdörtgen ya da kemerli açıklıklar halindedir. Konutun kare kesitli, dikdörtgen prizma gövdeli ve üstü konik başlıkla sonlandırılmış bir bacası mevcuttur (Yılmaz, 2012: 96-97). Caminin karşı kıyısında birkaç insan figürü ile beraber taş örgülü bir kemer kalıntısı görölmektedir.

Res. 23: Urfa'da Bir Camii
Seyahatname Kaynakçası: Eugène Flandin, L'Orient,
C.III., Paris, 1853-67, Lev. 24.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin, Mezopotamya seyahati sırasında Diyarbakır'daki camiler ile yakından ilgilenmiştir. Bu camiler arasında kentin silüetini oluşturan Diyarbakır Ulu Camii¹⁷, gravürlerine konu olmuştur. Sanatçının "Diyarbakır Ulu Camii Avlusu" adlı litografisinde yapının Hanefiler bölümünün kuzey cephe batı kanadı yansıtılmıştır (Res. 24). Avlunun ortasında, mermer sütunların taşıdığı piramidal çatı ile örtülü sekizgen su hazneli bir şadırvan görölmektedir. Avlunun batısında yer alan iki katlı, on çift sütununun olduğu cephe dikkat çekicidir. Burası, antik bir tiyatrodan devşirildiği tahmin edilen süslemeli sütunlardan oluşmaktadır (Çakmak, 2012: 97; Top, 2011: 190). Sütunlar arasından silüet halinde görölen küçük figürler resme Oryantalist bir etki kazandırmaktadır. Gravüre yansıyan figürlerden yörenin bu dönemdeki kıyafet anlayışını görmek mümkündür.

¹⁶Rızvaniye Camii'nin giriş kapısı üzerindeki otuz satırlık Celi Ta'lik kitabeden anlaşıldığı üzere cami, Rakka valisi Rızvan Ahmed Paşa tarafından 1736'da yaptırılmıştır (Memiş, 1997: 329).

¹⁷ İlk yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen Diyarbakır Ulu Camii, çeşitli dönemlerde farklı yapım evreleri geçirmiştir. Yapı, şehirde merkezi bir konuma sahip

olan Martoma Kilisesi'nin 639 yılında Diyarbakır'ın İslam egemenliğine geçmesinin ardından, camiye çevrilmesi ile oluşturulmuştur. Cami avlunun güneybatı kenarında yer alan tek satırlı kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, 1091 yılında Büyük Selçuklu Hükümdarı Melik Şah'ın buyruğu ile büyük bir onarım geçirmiştir. (Baş, 2006: 40, Top, 2011: 185).

Res. 24: Diyarbakır Ulu Camii
Seyahatname Kaynaççası: Eugène Flandin, *L'Orient*, C.III.,
Paris, 1853-67, Lev. 27.
Sanatçı: Eugène Flandin
Gravürcü: Bertauts

Flandin'in İslam dinî mimarisi ile ilgili gravürlerine yansıyan bir diğer konu ise türbelerdir. "Eyüp Sultan Camii" (Res. 2) adlı gravürde günümüzdeki görüntüsünden farklı olarak resmedilen Ebu Eyüp el Ensari Türbesi dikkati çekmektedir. "Zali Paşa Camii- Eyüp Caddesi" adlı litografide de, Zal Mahmut Paşa Külliyesi'nin hemen bitişiğinde ve doğu yönündeki Şah Sultan Külliyesi yapıları içinde yer alan Şah Sultan Türbesi, gravürün asıl ilgi çekici noktasını teşkil etmektedir.

Oryantalist anlayışla ele alınan "Şehzâde Camii" adlı litografide külliyenin köşesindeki Rüstem Paşa Türbesi dikkatleri çekmektedir. Üzeri kubbeyle örtülü sekizgen gövdeli yapı aslına yakın şekilde resmedilmiştir. Türbenin hemen yanında yer alan Şehzade Mehmet Türbesi de çalışmaya kubbe ayrıntısıyla eklenmiştir. Kompozisyonun sol kısmında dövme demir bir kafesle çevrelenmiş bir türbe daha yer alır (Res. 11). Bu yapının ise Osman Baba Türbesi'ni temsil ettiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2008c: 236-239).

Konuyla ilgili diğer bir çalışma "Sultan Süleyman ve Hürrem'in Türbeleri" adlı litografidir. Gravürde külliyenin güney yönünde bulunan hazire kısmındaki türbeler, cami ve ağaçlarla bir arada verilmiştir (Res. 15). Resmin solunda yer alan bir türbe ve caminin minare bölümü ağaçlarla gizlenmiştir. Mihrap yönünde yer alan sekizgen planlı Kanuni Sultan Süleyman Türbesi damlalı bir palmet dizgisi ile taçlanmıştır. Türbenin önemli bir özelliği olan revaklı girişi gravüre yansıtılmamıştır.

3. Sonuç

Yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyada egemen olan Osmanlı İmparatorluğu, kurulduğu dönemden itibaren Batılıların ilgisini çekmiştir. İmparatorluğu her yönüyle yakından tanımak isteyen Batılılar, erken dönemlerden itibaren bu coğrafyaya seyahatler düzenlemişlerdir. Seyahatler sonrası gezilen yerlerle ilgili seyahatnameler kaleme alınmış, izlenimler sonradan gravür haline getirilen resimlerle kalıcı kılınmıştır. Erken dönemlerde ulaşılması zor olan bu coğrafyaya yapılan seyahatler, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında gelişen ulaşım olanakları sayesinde artmıştır

19. yüzyılda diplomatik görevlerle birçok ülkeyi gezme fırsatı bulan Flandin, İran ve Mezopotamya seyahatleri sırasında Türkiye topraklarını üç farklı tarihte ziyaret etmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmını gezen sanatçının, kentler ile ilgili çok sayıda çalışması mevcuttur. Bu çalışmalar arasında kentlerin Müslüman kimliklerini vurgulayan külliye, cami ve türbeler öne çıkmaktadır. Bu eserlerin büyük bir çoğunluğu İstanbul'da bulunmaktadır. İslam dinî mimarisinde önemli bir konuma sahip olan külliyeler içinde sanatçının İstanbul'da bulunan, manevi atmosferinden etkilendiği Eyüp Sultan, Zal Mahmut Paşa ve Şah Sultan Külliyesi öne çıkmaktadır. Flandin, bu eserler ile ilgili gerçekleştirdiği çalışmalarda yapıların mimarisinden çok, çevresinde gelişen olaylar ile ilgilenmektedir (Res.1-3).

Flandin'in gerçekleştirdiği genel kent panoramalarını içeren gravürlerde en fazla işlenen konu, kentlerde yer alan camilerdir. Bu camilerin çoğu külliyeler içinde bulunmaktadır. Özellikle minareleri ile de genel kent görünümünde sembolik olarak sürekli vurgulanmıştır. Genel kent görüntüleri içinde yer alan camilerin yanı sıra bu yapıların tek olarak ve detaylı biçimde resmedildiği görüntüler de mevcuttur. Camilerin büyük bölümünü İstanbul'dakiler oluşturmaktadır ve neredeyse tamamı, gündelik yaşamın bir parçası olarak resmedilmiştir. Bu yapılar arasında 1577 tarihli Zal Mahmut Paşa Camii (Res. 3), 1548 tarihli Üsküdar

Mihrimah Sultan Camii (Res. 5) ve 1665'te tamamlanan Yeni Camii (Res. 19) öne çıkar.

İstanbul'un büyüğü atmosferine kapılan sanatçı, oldukça etkilendiğı anıtsal camileri bütün heybeti ve ihtişamı ile nerdeyse bütün gravürlerde sık sık vurgulamıştır. Özellikle 1551-1557 tarihli Süleymaniye Camii (Res. 14) ve 1609-1617 tarihli Sultan Ahmet Camii, litografilerde en fazla işlenen konular arasında yer almaktadır (Res.16-17). Hem genel görünümde hem de tek yapı ölçeğinde ele alınan bu eserlerin yansıtıldığı çalışmalarda, yapıların anıtsallığı bilinçli olarak vurgulanmıştır.

Türk-İslam eserleri ile donatılmış Tarihi Yarımada'da yer alan birçok cami arasında mimari form ve ayrıntıları ile sanatçının dikkatini çekerek gravürlerine konu olan bir başka eser 1501-1505 tarihli Beyazıt Camii'dir (Res. 12).

Belgesel niteliğı ön planda olan resimlerinin yanında sanatçının çalışmalarının bir bölümü resimsel değerleriyle ön plana çıkmaktadır. Gravürlerin yapıldığı dönemlerde baskın olan sanat akımları Romantizm ve Oryantalizmdir. Çalışmaların genelinde bu iki akımın etkisi hissedilmektedir.

Oryantalist anlayışla ele alınan gravürler içinde öne çıkan eserlerden biri 1823-26 tarihli Kılıç Ali Paşa Camii'dir (Res. 7). Aslına uygun resmedilmeyen yapının orijinalinde yer alan payandalar yer almaz. Bu durum Flandin'in imgelem dünyası ile ilişkilendirilebilir.

Sanatçının Oryantalist konulu çalışmaları arasında öne çıkan yapılardan bir diğeri 1823-26 tarihli Nusretiye Camii'dir (Res. 10). Yapının yansıtıldığı gravürlerde caminin orijinal boyutundan farklı ve minarelerin olduğundan ince resmedilmesi dikkat çekmektedir, ayrıca yapının abartılı süslemeleri göze çarpan bir diğeri özelliğidir.

Oryantalist konulu resimler arasında öne çıkan diğeri bir yapı da Sultan Selim Camii'dir. Caminin yansıtıldığı bu çalışmalarda, hayali değişikliklere yer verilmiştir. Özellikle sivriltilmiş soğan biçimli yarım kubbeleri ile birlikte kuzeyinde yer alan köşk biçimindeki hünkâr mahfilinin üst örtüsü orijinal görüntüsünden epey uzaktır. Oryantalist üslubun temel özelliklerinin yansıtıldığı

gravürlerde ele alınan bir başka eser 1543-1548 yılları arasında inşa edilen Şehzade Camii'dir (Res. 11). Yapının resmedildiğı çalışmalarda, caminin oranlarının tamamen değiştirildiğı görülmektedir.

Flandin'in, İstanbul dışında Anadolu kentleri ile ilgili gravürlerinde, daha çok kıyı kentleri ile ilgilendiğı anlaşılmaktadır. Sanatçı, tıpkı İstanbul camilerinde olduğu gibi, Anadolu kentlerinde de ilgisini çeken ve şehirlerle özleşmiş belli başlı camileri gravürlerine konu edinmiştir. Bu kentlerle ilgili gerçekleştirdiğı gravürlerde şehirlere ait birer cami yer almaktadır.

Sanatçının Anadolu camilerinden gerçekleştirdiğı bu çalışmaların neredeyse tamamında, resimsel değerin yanında belgesel nitelikler de ağır basmaktadır. Bunlar arasında yer alan İzmir Şadırvan Camii ve minaresi (17.yüzyıl), 1529 tarihli Trabzon İskender Paşa Camii, 1736 civarında inşa edilen Urfa Rızvaniye Camii ve Diyarbakır Ulu Camii litografilerinde yapılar özgün ya da çok az değışmiş halleriyle karşımıza çıkmaktadır (Res. 21-24). Söz konusu yapıların bazıları sonraki dönemlerde çeşitli onarım ve restorasyonlar geçirerek değışikliğe uğradığı için sanatçının bu çalışmaları belge değeri taşır.

Flandin'in gravürlerinde öne çıkan bir diğeri konu türbelerdir. İstanbul ve Anadolu kentlerinin panoramik görüntülerinde cami ile birlikte türbe ve mezarlıkları da yansıtılarak kentlerin Müslüman Doğu kimliğini vurgulamaya özen göstermiştir.

Fransız Oryantalist ressam Eugène Flandin'ün gravürleri, Türkiye'nin 19. yüzyıldaki durumunu yansıtması bakımından önemli birer belge niteliğı taşımaktadır. Flandin imzalı bu gravürlerde yer alan görüntülerde dönemin kent dokusu, mimari yapıları, arkeolojik eserleri ve gelenek-göreneklere ile giyim-kuşam kültürünü görmek mümkündür.

4. Kaynaklar

Açııcı, K. F. (2017). "Trabzon Türk Devri Yapısı İskender Paşa Camii ve Külliyesi", *Ululararasi Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, Sayı: 10, -276-278.

- Arslan, N. (1992). Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18.yüzyıl Sonu ve 19.yüzyıl), İstanbul.
- Arslan, N. (Sevin). (2006). *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Aslanapa, O. (1993). *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, C. 2, İstanbul.
- Aktepe, M. (2003). "İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *İzmir Yazuları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 163-196.
- Baş, G. (2006). Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme -I, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van.
- Bilecik, G. (2010). "Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Cami Muvakkithanesi", *Sanat Dergisi*, Sayı: 10, 43-53.
- Bülbül, M. (2016). "18. ve 19. Yüzyıl Gravürlerinde İstanbul Hipodromu", *Uluslararası İstanbul Baskı Resim Etkinliği, Haziran 2016*, İstanbul, 138-146
- Carrillon, C.(1996). "Eugène Flandin: Peintre orientaliste et archéologue, 1809-1889", *Diplôme d'Études Approfondies diss.*, Université de Paris IV Sorbonne.
- Coşkun, F. (2015). "Osmanlı İstanbul'unda Müstesna bir Ziyaretgâh: Eyüp Sultan Türbesi", *Osmanlı İstanbul'u III, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 547-566.
- Çakmak, A. (2012). "Diyarbakır Ulu Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, 96-7.
- Çelik, D., Eugène Flandin'ün Gravürlerinde Türkiye, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019.
- Çobanoğlu, V. A. (2013). "Yeni Cami Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 43, 439-442.
- Derin, S. (2016). "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Cilt: XXV, Sayı: 2, Ekim, İzmir, 177-191.
- Eyice, S. (1992). "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6,40-42.
- Eyice, S. (1995). "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12, 9-12
- Flandin, E., *L'Orient*, Vol: I-II-III-IV, Paris, 1853-67.
- Flandin, E., (1863). "Voyage en Méso potamie, 1840-42," in *Le Tour du Monde*, 1861, 2e se mestre, pp. 49-80; 1er semestre (plates only), p. 305-36.
- Flandin, E., (2014). *İstanbul (L'Orient) 19. Yüzyıl*, (Çev. Orhan Koloğlu), İstanbul.
- Geçili, D. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Almanya'ya Zabitan Ve Mühendis Talebeler Gönderilmesi", *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, 23 - 26
- Gürçağlar, A. (1996). Hayali İstanbul Manzaraları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Güzel, E. (2010). Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname ve Gravürlere Yansıması,(18. ve 19. yüzyıllar), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van, 2010.
- Hofer. (1852). *Nouvelle Biographie générale*, Paris, p. 849-850
- İşli, N. (1995). "Eyüp Mezarlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12, 7-8.
- Kuban, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Kuran A. (1973). "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol: 1, 1973, 65-8.
- Kuyulu İ. (1998). "İzmir ve Çevresindeki Bir Grup Duvar Resminin İncelenmesi", *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Tebliğler*, İzmir, 65.
- Memiş, M.. (1997). "Rızvâniye Camii ve Külliyesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Şanlı Urfa, 1997, 329-347.

- Mülayim, S. (2010.) "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, 114-119.
- Nagler, K.G. (1863). "Eugene Flandin", *Die Monogramissten... Künstler aller Schulen*, 592.
- Okçuoğlu, T. (2014). "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 3, 133-34.
- Orman, İ. (2010). "Şehzade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, 483-485.
- Ögel, S. (1988). "Sinan'ın Mirası", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, 259-580.
- Özsaygıner, Z. C. (1989). *Tophane Kılıç Ali Paşa Camisi Yazıları*, İstanbul.
- Parlak, S. (2010). "Şah Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, 258-260.
- Ramazanoğlu, G. (2003). Osmanlı Yenileşme Hareketi İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanları, Cilt: I, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Şahin, G. (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, İstanbul.
- Top, M. (2011). "Diyarbakır Ulu Camii ve Müştemilatı" *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi* (ed.İrfan Yıldız), Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, Diyarbakır, 185-187.
- Tuluk, Ö. İ.(2007). "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 9 – 24
- Yıldırım, Ö. S.(2008a) "Şehzade Cami", (Ed. Sercan Özgencil Yıldırım), *Kentin Anlam Haritaları Gravürlerle İstanbul*, İçinde, Kitab İstanbul yayınları, 2. baskı, İstanbul, 236-239.
- Yıldırım, Ö. S.(2008a) "Süleymaniye Camii", (Ed. Sercan Özgencil Yıldırım), *Kentin Anlam Haritaları Gravürlerle İstanbul*, İçinde, Kitab İstanbul Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 230-231.
- Yıldırım, Ö. S.(2008a) "Tophane Limanı" (Ed. Sercan Özgencil Yıldırım), *Kentin*

Anlam Haritaları Gravürlerle İstanbul, İçinde, Kitab İstanbul Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 259.

- Yılmaz, E. (2012). 19. Yüzyılın Seyahatname ve Gravürlerinde Osmanlı Çağı Anadolu Konutu Üzerine Bazı Tespitler, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

5. Extended Abstract

Unknown to the Western world and a constant source of curiosity, the Ottoman Empire has been a strong center of attraction for centuries with its vast geography. Westerners who wanted to get to know the Empire closely organized trips to this geography for various reasons in different periods. After the travels, Westerners visually documented and wrote down the places they visited and saw, as well as the events they witnessed.

In the beginning, only diplomats, clergy and merchants could travel to this difficult geography, thanks to the technological opportunities that developed at the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century; people from all walks of life were also able to travel. From this period, many trips were made to Ottoman geography. In parallel, there was an increase in the number of travelogues and engravings.

The French Orientalist painter, Jean Baptise Eugéne Napoléon Flandin, commonly known as Eguéne Flandin, made two Great Eastern trips under the name of Iran and Mesopotamia due to diplomatic missions given by the French government. Among the many countries he visited during these trips, he was most interested in Turkey. He visited the territory of Turkey on three separate dates, which he found more mobile and colorful than other countries. Flandin, who had the opportunity to visit a large part of Anatolia, especially İstanbul, as a guest of the French Embassy, performed lithographs visualizing the unique beauty and values of the cities in his travelogue after the trip.

These engravings, performed by Flandin, were compiled and published in 1853 and 1867 in the lithograph album called L'orient.

The work, which consists of four volumes, includes images of Iran and Mesopotamia, as well as images of places he traveled on a trip to Turkey.

In the first volume of the work, there are lithographs that the artist made during his trip to Turkey, belonging to the cities of Istanbul, Çanakkale and Izmir. In the second volume of the work, he focused more on the history of the Knights of Rhodes, painting his works in regions dominated by the Knights. These include etchings of countries such as France, Egypt, Turkey, especially Jerusalem. Only Bodrum Castle is considered in the part that is of interest to Turkey. In the third volume of the work, there are many engravings belonging to Middle Eastern countries such as Lebanon, Syria, Turkey, especially Iraq, where he traveled during his trip to Mesopotamia. In the part about Turkey, the artist covered the cities of Diyarbakir, Sanliurfa and Mardin. In the fourth volume of the work, which is about his journey to Iran, there are also paintings of Azerbaijan and Armenia, especially Turkey, where he traveled outside Iran. There are many lithographs of Sinop, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum and Ağrı-Doğu Beyazıt in the section about Turkey.

While the atmosphere of the Romantic East in some of the lithographies in the artist's works can be felt, others are reflected with a more realistic expression. In addition to his general paintings showing the topographic status of cities, images reflecting the socio-cultural lifestyle of cities were also included in his work. In addition, various building groups such as the social complex, mosque, church and aqueduct, which are elements of the city architecture, have been the subject of his work. The buildings that have an important place in them are the social complex, mosques, shrines and cemeteries, which are important elements of Islamic Religious Architecture. All these structures are intertwined with the events that are developed around the structures, along with the architectural identities of the works in general.

Mosques are the most prominent building group in engravings. Mosques, which are among the most important elements of the cities that emphasize the Muslim Eastern identity, are highlighted in

almost all engravings. Mosques and minarets, which are identified with cities and form the silhouette of cities, are often rendered both on a single building scale and in images in urban engravings.

Most of the mosques reflected in the engravings are located in Istanbul. Almost all of the artifacts found here are mosques connected to the complex. In the paintings of the artist, who is interested in the events that develop around the works, there are traces of romanticism from the movements of the period and Orientalism that feed on it.

Mosques in engravings reflecting Anatolian cities outside of Istanbul form the silhouette of the city, just like the mosques of Istanbul. However, in the engravings, it is understood that compared to Istanbul mosques, most of the Anatolian mosques were depicted with photographic accuracy. The works reflected in these engravings, which are concerned with documentation, are pictured close to their original images.

Another important group of structures reflected in the artist's engravings are shrines. Apart from the general images of these structures, which the artist was quite influenced by his spiritual atmosphere, there are also examples of shrines that he considered worthy of detailed depiction. It is understood that most of these works are depicted close to the image of today.

Flandin's signature engravings are very important in that they provide information on almost every subject of that period, as well as shed light on the images that differ today. In the light of these sources, it is extremely useful to reveal the original states of our cultural values that have disappeared or changed.

On the other hand, part of the artist's work stands out for its pictorial values rather than documentary ones. The intensity of romantic and Orientalist art styles in engravings also makes it valuable to be studied from a pictorial point of view.